סיכום השתלמות חוג כלנית להרי-ירושלים, סתיו 2020

אבי שמידע , חוג כלנית והמרכז לרציונליות, האוניברסיטה העברית בירושלים
avi.shmida@gmail.com
אורי פיק , מכון וויצמן למדע וחוג פרפרי ישראל **,** uri.pick@weizmann.ac.il
, pickronni@yahoo.com

תקציר: הפעם אנו מגישים "סכום-מכין של תחנות ההשתלמות" לקראת השתלמות כלנית להרי-ירושלים בסתיו 28.10.2020. ההשתלמות מתמקדת בצמחים הפורחים בסתיו ובצמחי אזור ירושלים. אך היובש הקיצוני שחל השנה בחודשי ספטמבר-אוקטובר הביא לפריחה דלילה ביותר של כלל הצמחיה ואפילו של הצמחים מבשרי הגשם אשר שנים לימדנו כי פריחתם איננה תלויה בגשמי הסתיו הנוכחי. קביעה זו היא עדיין נכונה לדעתנו אך מתברר כי יובש וחום קיצוניים מביא כנראה לאיבוד מים בשורשים השטוחים של פורחי הסתיו וכתוצאה מכך לפריחה מאוד דלילה ועלובה. נסתפק במה שיש, ונתמקד בנושאים נוספים של תופעות ביולוגיות מעניינות בעצים, פרפרים ושאר יצורי הטבע.
למצגת ההשתלמות של אורי פיק – לחץ כאן.

==========

מבוא

חודש ספטמבר ורוב חודש אוקטובר היו חמים ויובשניים במיוחד; הטמפרטורה הממוצעת של חודש ספטמבר 2020 הייתה הגבוהה ביותר במאה וחמישים השנה האחרונות (מאז יש מדידות בירושלים) והקרקע והצומח התייבשו מאוד. מצב זה הביא לכך כי פרט לפריחת חצבים יוצאת דופן השנה , אשר אולי נגרמה בעקבות האביב הגשום במיוחד, לא ראינו פריחה טובה בסתיו 2020; נהפוך הוא – צמחי הסתיו מראים פריחה דלה ביותר ויתכן ואף מאחרים בפריחה; כמעט שלא ראינו **בן-חצב סתווני** פורח ועצי **החרוב** מאחרים בפריחה ופריחתם השנה דלה. היובש הקיצוני בספטמבר-אוקטובר לא השפיע על **בת-חבצלת קטנת-פרחים**, על **חצב מצוי** ועל **סתוונית ירושלים** אשר לפי השוואת מועדי פריחה של אוכלוסיות מנוטרות – פורחות בדיוק באותו מועד כמו שנה שערבה; יתכן ושפעת הפריחה קטנה בהרבה, כלומר באותה אוכלוסיה אנו רואים פחות פרטים פורחים. לדוגמא, בעמק המצלבה ספרנו השנה רק שני פרחים פורחים; אין אנו יודעים אם זה בשל החום הרב או

יותר סביר כי הסתווניות הולכות ונכחדות בגנים הציבוריים ובפארקים של ירושלים. דומה המצב בעמק צורים (עמק ואדי ג'וז עליון) שם לא מצאנו השנה **סתוונית ירושלים** פורחת אחת לרפואה בעוד איש הטבע שור ראה פרטים אחדים בין הזיתים בשנים קודמות.
[**הערת המערכת** – אתר הסתווניות בצומת גילה נקבר בבנית המחלף החדש ב-2022]




סתוונית ירושלים. צילם: א. שמידע ©

נסכם עוד כמה עדויות עקיפות ליובש החריף של ספט. אוקטו.2020 והשפעתו על מיעוט הפריחה הסתווית: **הרדוף הנחלים** השתול בהר-גילה לא פורח מאז אוגוסט(בגינות לא מושקות); שיחי **הרוזמרין** בגינון טבעי המתחילים לפרוח כל שנה דווקא בספטמבר כמעט לא פורחים השנה; מצאנו רק פרח יחיד של **שנן עבה-שורש** בהר-גילה לעומת פריחה שופעת באוקטובר כל שנה; כל פירות **הקטלב** קשים ומצומקים , עתה באוקטובר; צמחי הבתה על קרטון במדרונות הרי-ירושלים, הגליל והשומרון נראים עלובים ויבשים, במיוחד שני מיני **הלוטם**.

וחדשות טובות: עם כתיבת "סיכום-מכין זה" והעלתו לאוויר(27.10.2020 החלמוניות בהר-גילה התחילו לפרוח ואנו מקווים שנוסיף מחר תחנה לסיור שלנו ונבקר גם אותן. נקווה כי בהשתלמות הקרובה לאזור תקוע ומעלה עמוס נפגוש בשדה חלמונית שופע ופורח.



מימין: בן-חצב מצוי במרומי הר-כביר, צלם יוסי דוד. משמאל: בלוטי אלון וספלולים(שמאל למעלה א.תבור, השאר א.תולע). צילם: א.ש. ©



חצבים. צילם: א. פיק ©

ולגבי פריחת **החצבים** השנה, שנת 2019-2020: אין ספק כי הייתה זו שנת חצבים יוצאת דופן כאשר "שדות החצבים המפורסמים" כגון תל-יודפת, סלמה, חר.קרתה(ראינו!), גיא בן-הינום, פרחו בשפעה בלתי רגילה. אנו חוזרים ומדגישים כי בכדי להסיק מסקנות על "פריחה מקדימה לגבי מין צמח מסוים" או על שפעה מועטת או מוגברת – יש להשוות משנה לשנה בדיוק אותה אוכלוסיה ורצוי לתייג את הצמחים; לצערנו ניתור רב-שנתי כזה לא קיים ואנו מעודדים את חברי החוג וכל ישראל לעשותו.

עתה (27.10.20) סוף פריחת החצבים ברחבי ישראל, אך חברים אחדים מדווחים לנו על "גל שני של פריחת חצבים". גם אנו רואים חצב פורח בשיאו בסוף אוקטובר במקום וכל האוכלוסיה גמרה, אך איננו בטוחים אם זה פרטים מאחרים של שולי עקומת הפריחה העיקרית או גל שני ? תופעת שני גלי פריחה השנה מתרחשת כנראה גם במטפסים – **קיסוסית קוצנית ואספרג החורש**: בתחנת הר-הטייסים ואנדרטת-האש נראה פרטים של זכרי קיסוסית ואספרג בשיא פריחה (התופעה מופיעה השנה גם ב**שרביטן מצוי**) בעוד הנקבות נמצאות בשלב של פרי ירוק (רובן כנראה לא עושות פרי בכלל). האם תופעה זו חוזרת מידי שנה? והיכן הנקבות של אספרג וקיסוסית שפורחות בגל השני? אולי תמצאו און

בסיור מחר!?



מימין: קיסוסית – פריחה זכרית. ימין מרכז: אספרג החורש. שמאל מרכז: חרוב – פריחה זכרית. משמאל: פרי שרביטן מצוי. צילם: א. פיק ©

טבלה מס.1 "מציאות ההשתלמות" – מיני צמחים האופייניים בלעדיים או מיוחדים לאזור ירושלים אותם ראינו בהשתלמות 28.10.20.

שם מין	תחנה ובית-גידול	המיוחד	הערות
אלת הבוטנה	תרבותי בהרים	שרד עץ יחיד בעמק צורים	מורכב על אלה אטלנטית או אלה א"י
לוטמית חלקה	קרטוני הר-הטייסים		מין קרוב מאוד לל.דביקה אך נראה את "מבחן הסינפטריה" בהר-הטייסים.
ברוש אריזוני זן קרח	אנדרטת האש		פירות "אצטרובלי אבן", אצטרובלים זכריים לפני פריחה עתה
עפעפית שרועה	עמק צורים	פורחת קיץ וסתיו	קרובה מאוד לע.מגובששת וע.עגולת הרים
קדד בית-הלחמי	נכחד מגילה	ויקרי לקדד אדום-פרחים מהחרמון	לפנים שכיח בחגטרצ הספר של ירושלים, נכחד מרמת-רחל, הר-הצופים וארמון הנציב. אחרונים במר-אליאס.
קדד פינברון	חגורת הספר	אנדמי לישראל	גדל ב-טנטור מעבר לכביש
סתוונית ירושלים	אדמת עמק כבדה		כמעט לא נשאר בירושלים
עוזרר חד-גלעיני זן כדורי	תרבותי, נשתל בהר-הטייסים		נראה זהה לעוזרר אודם אך שימו לב כי הפרי מכיל רק זרע אחד. תורבת בצפון אירופה וכיום עץ גינון שכיח.




מימין: ברוש אריזוני זן קרח. במרכז: מלוח קטן-פרחים. משמאל: אורן מצוי. צילם: א. פיק ©

תחנות ההשתלמות:

1. **הר-הטייסים**
2. **אנדרטת האש מעל מושב כסלון**
3. **חניון עיינות-תלם בעמק הארזים**
4. **סתוניות צומת גילה כביש-60**
5. **גן-לאומי עמק צורים(ואדי ג'וז), מרגלות הר-הצופים**
6. **[אולי נספיק: חלמונית גדולה התחילה לפרוח בהר-גילה]**

1 – הר-הטייסים

רום טופוגרפי 780 מטר מעל פני הים

הר-הטייסים משמש מאז שבעים שנה כתחנה בוטנית חשובה ללמוד צמחי קרטון וחוואר בחבל הים-תיכוני. כל החלק העליון , דמוי כיפה שטוחה יושב על תצורת בית-מאיר (תצורת גיאולוגית מגיל קנומן[קרטיקון עליון]) הבנויה חילופין של שכבות גיר קשות ורכות. בהר-הטייסים נחשפות בעיקר שכבות קירטון ורק למטה בחתך נחשפת תצורת מוצא החווארית. בשל הסלע והקרקע העשירה בגיר פעיל (רדזינה) בתחנה מתאפיינת בעושר גדול של מיני סחלבים ובמיוחד **סחלבן החורש** ו**שנק החורש**, אשר לצערנו לא נראה אותם.... אנו נטייל בבתה קרטונית של סירה קוצנית לוטם מרווני העשירה במיני שפתניים: **צתרה ורודה**, **צתרנית משובלת, געדה כרתית וג.מפושקת**. מין שכיח מאוד בחברה זו היא **לוטמית קרחת** אשר תוארה מישראל רק לפני שנתיים על ידי עוז גולן, מסתבר כי זהו מין טוב המחליף את לוטמית דביקה ברום טופוגרפי מעל 600 מטר לערך; **גבעוליו** ועליו קרחים לעומת שערות בלוטיות הנמצאות באברי **לוטמית דביקה.**





מימין: כלכלך סורי. במרכז: קטלב מצוי. משמאל: הר הטייסים. צילם: א. פיק ©

בצד דרך העפר למצפה העמוד שתולים עצי אלון תולע ועוזרר חד-גלעיני הנראה כמו העוזרר האדום של גוש הר-מירון. עתה היא עונת ההבשלה של כל מיני האלון בישראל: נלמד להבדיל בין בלוטי **א.תולע, א.מצוי וא.תבור** ונלמד על דינמיקת הצמיחה המיוחדת לאלונים, בקפיצות ולא צמחיה הדרגתית. נראה את השרביטים הארוכים שהצמיחו חלק משיחי האלון המצוי.

ולגבי העוזרר: שיחי **עוזרר קוצני** עם פירות צהובים בוהקים גדלים ברוב תחנות ההשתלמות. בהר-הטייסים שתלו "משום מה" גם **עוזרר חד-גלעיני** הנראה בדיוק כמו עוזרר אדום; אך מי שיטעם מפירותיו יגלה רק זרע יחדי בעוד הע.האדום נמנה על סקציית ע.קוצני יפריו מכיל 2-3 זרעים.



מימין: כנימות בעלי אלון מצוי. ימין מרכז: אשחר ארץ-ישראלי. שמאל מרכז: אלון מצוי – בלוטים. משמאל: פריחה זכרית, חרוב מצוי.צילם: א. פיק ©

הפריחה הסתווית השנה כל כך דלילה ועלובה, אז מי בכל זאת בשיא פריחה? – מטפסי החורש והחרוב המצוי. נבקר לאורך הכביש הראשי בחרוב זכר; עצי הזכר אטרקטיביים מאוד לדבורים אך כיוון שהם מציעים בעיקר אבקה, הדבורים מבקרות בעצי החרוב רק בשעות הבוקר ; עד הצהרים הן מחסלות את האבקה בפרחים ולא חוזרות עד למחרת עת יפתחו תפרחות חדשות. המטפסים הגדלים בחורש ידועים בפריחתם הסתווית ובהיותם דו-ביתיים: **קיסוסית קוצנית, אספרג החורש ושרביטן מצוי**. מעניין כי בשלושת המינים מצאנו רק פרטים זכריים פורחים ובנקבות מצאנו, אם בכלל, רק פירות ירוקים צעירים. **היתכן** ויש לפריחה שתי פאזות? נדון בכך בשדה.





מימין: כנימות באלון מצוי. במרכז ומשמאל: אלון בלוטים תולע. צילם: א. פיק ©

טבלה מספר 2 – צמחי אופייניים לתחנת הר-הטייסים, 28.10.20 :

שם הצמח	משפחה	הערות
לוטמית ערבית		
לוטמית קרחת		
לוטמית דביקה		
קטלב מצוי		
אלון מצוי		
עוזרר קוצני		
עוזרר חד-גלעיני כדורי		
אלת מסטיק		
קיסוסית קוצנית זכר		
אלון תולע		
געדה כרתית		
כלכלך סורי		
חורשף מצויץ		
אשחר ארץ-ישראלי		
טיון דביק		
שרביטן מצוי זכר		
אספרג החורש זכר		
אורן ירושלים		
לוטם מרווני		
לוטם שעיר		
צתרה ורודה		
צתרנית משובלת		
געדה מצויה		
געדה מפושקת		
שמשון אזוביוני		
כריך נמוך		
סחלבן החורש		
שנק החורש		

–

2 – **אנדרטת האש מעל מושב כסלון**

רום טופוגרפי 680 מטר מעל פני הים

תחנת אנדרטת האש ממוקמת כארבעה קילומטר מערבית על אותו רכס של הר-הטייסים. גם כאן מופיעה תצורת בית-מאיר הבנויה שכבות חילופין של גיר קשה וגיר רך אך בכיפה העליונה הפך הסלע הרך למשטחי נארי קשה הנראה כמו סלעי גיר-קשה שביניהם כתמי טרה-רוסה או רדזינה חומה-כהה. כל השטח נטוע יער **אורן ירושלים** ותיק מאוד (כנראה נשתל בשנות החמישים של המאה הקודמת כלומר גיל העצים שבעים שנה בקרוב) ומתובל בעצים מכסיפים יפים של **ברוש אריזוני זן קרח** (לפנים ברוש קרח). בדרך כלל תת-היער של אורן ירושלים עני מאוד בצמחי בר וכאשר הוא מוצל לגמרי תת-היער הופך ל"מדבר מחטים חומצי". "מזלנו" הוא, כי מסיבה בלתי מוסברת באזור אשר ממערבית לאנדרטת האש נכרתו העצים ושמיים כחולים צחורים שטופי שמש שטפו את הסלע-קרקע. ברוא יער זה נעשה כנראה לפני שנתיים ואפשר לראות השנה התחדשות וצמיחת שרביטים עזה של ענפי **האלון המצוי**. צמחי הסלעים הגדלים בכיסי הנארי מקבלים בבת אחת שמש ישירה ופורחים בסתיו: **זוטא לבנה, כתלה חריפה וגלונית הסלעים** (פורח קיץ). קיצנית כרתית פרחה ביולי, קוצן קיפח פרח בספטמבר ועתה מסיים לפרוח חורשף מצויץ; זהו הקוץ היחידי הפורח בחורש בחודש אוקטובר ואין לנו הסבר אדפטיבי "מדוע דווקא הוא"? רוב מיני הקוצים הר-שנתיים פורחים בחודשי מאי עד יולי (חוחן, חוח, קיצנית, דרדר, קנרס) ורק שניים מאחרים את פריחתם ממש בסתיו: קוצן קיפח וחורשף מצויץ. במקביל לגיאופיטים פורחי הסתיו ניתן היה לצפות כי יעבו את שורשיהם ויצרו שורש מעובה אך אין אנו מכירים זאת.



חורשף מצויץ. צילם: א. פיק ©

מעניין שלא מצאנו בשטח התחנה אפילו תפרחת אחת של בן-חצב סתווני. בשל היובש הקיצוני בחודשי ספטמבר-אוקטובר (אולי זו לא הסיבה?) יש מיעוט פריחה של הגיאופיטים בעלי בצלים קטנים הממוקמים קרוב לפני השטח, כמו למשל מיני כדן, סתוונית ובן-חצב. ראוי לציין כי עד 26.10.20 לא היה אפילו פרק-גשם אחד משמעותי בסתיו זה ובהתאם לא נראו עדיין פרחי סתוונית היורה. יוצא מן הכלל הוא גשם בן 5 מ"מ שירד מענן כתמי בארוע בתאריך 20.10.20 אחה"צ רק באזור צפון העיר ירושלים עד הר-גילה; כתוצאה מאירוע זה קבלנו לאחר 5 ימים נביטת שקעים של דגניים חד-שנתיים אך עדיין לא מצאנו פרח אחד של סתוונית !



מימין: זוטה לבנה. במרכז: כתלה חריפה. משמאל: אנדרטת האש. צילם: א. פיק ©

טבלה מספר 3 –צמחים אופייניים יער נטוע וחורש מלווה באנדרטת-האש, 28.10.2020 :

שם הצמח	משפחה	הערות
אלון מצוי		
אלון תבור		
אלת המסטיק		
אספרג החורש – זכר		
אשחר א"י		
בוצין מפורץ		
ברוש אריזוני זן קרח		



שתול בארבעת פינות רחבת אנדרטת האש. אחד-נכחד, רק אחד נושא בלוטים

הזכרים פורחים ונקבה בודדת בפרי ירוק. מוזר !

שתול בין עצי יער האורנים, ישר וזקוף עם אצטרובלי אבן קטנים מכסיפים

זוטא לבנה	
זית אירופי	
חורף מצויץ	
חרוב מצוי - זכר	
כתלה חריפה	חברת כתלה וזוטא שולטת על נארי בשטח מואר
לוטם מרווני	
לוטם שעיר	
מלעניאל קטן-פרחים	
נשרן הדוחן	
צתרה ורודה	
קטלב מצוי	עץ בודד בין "טרשי נארי"
קידה שעירה	
קייצת מסולסלת	
קיסוסית קוצנית זכר	לא מצאנו צמחי נקבה פורחים.
רוזמרין רפואי	שתול בצידי האנדרטה ובשביל ליד. לא מייצר כל זריעים בשטח הטבעי



מימין: כתמי פרי אשחר א"י. ימין מרכז: אספרג החורש. שמאל מרכז: קיסוסית קוצנית, תחילת פריחה זכרית. משמאל: פרי קיסוסית. צילם: א. פיק ©

3 - עיינות תלם בעמק הארזים

רום טופוגרפי 575 מטר מעל פני הים

עיינות תלם הם סדרת נביעות בצלע המערבית של עמק הארזים אשר מנוקזים בתעלה מלאכותית לעבר נחל שורק. מעיין אחד עדיין נובע ומרווה נחל קטן הזורם מחורבה הבנויה על המעיין באפיק נחל שקדים הנשפך לשורק. הצומח במקום הוא ערבוב מעניין של צמחי תרבות שתולים של הפרק, כגון **זייתים, אידרכת, תות תרבותי, דולב, מיש, שקד, תאנה ומכנף נאה**, בצד צמחי מים הצמוקים לאפיק הזורם ובראשם **ורד צידוני, פטל קדוש, ערברבה שעירה וקנה מצוי.** על סבך הפטל והורד השולטים בשולי האפיק מטפסת גפן

מוברת ובצד גדל כתם גדול של אוג בורסקאים זכר (אין בו פירות). לאורך דרך העפר ממערב לאפיק נשתל עץ עוזרר חד-גלעיני זן-כדורי אשר עתה הוא מסיים להשיר את עליו, והוא עטור במאות פירות אדומים בוהקים; אכלו את פיריו הטעים וספרו את מספר החרצנים: זהו עוזרר חד-דלעיני ולא ע.אדום כיון ויש לו רק חרצן (זרע) אחד ! מעניין כי בישראל מקובל שסימן הזהות האופייני לעוזרר חד-גלעיני להבדילו מע.אדום (ועוזרר סיני) היא צורת הפרי: אוכלוסיות הבר של עוזרר חד-גלעיני בגליל-עליון ויער מסעדה הן בעלות פרי מאורך שאורכו גדול בברור מרוחבו. והנה בצפון אירופה[כנראה] תרבתו זן בעל ציפה רחבה וטעימה אשר פריו נראה "כדורי שמן". הוא נראה זהה לפרי של עוזרר אדום ועוזרר סיני אך יש לו רק זרע אחד. מבלבל !?- מעניינת היא דרך האבולוציה ותרבות צמחים...



עוזרר חד-גלעיני זן כדורי (תרבותי) . צילומים: 2 תמונות ימניות ח.ג. כדורי © 2 תמונות שמאליות: א. שמידע ©

בקיר של בניין המעיין גדלה אלה ענקית מהמין ארץ-ישראלית. מעניין בת כמה היא. במצוק הקיר גדלים צלף קוצני, כותלית יהודה, מציץ סורי ושיכרון זהוב – מגוון לא עשיר במיוחד אך טבעי ומאפיין בהשוואה לצמחים הרעים המשתלטים על הנוף מסביב. בברכת המעיים מכוסה משטח המים במרבד ירוק של עדשת-מים קטנה- "הצמח הזעיר ביותר מבין הצמחים העילאיים"(פרט לכדרורית המים קרובה); לרוב העדשה מתרבה בצימוח וגטטיבי אך בתנאים אופטימליים היא מגדלת פרחים זעירים כאשר האבקה מתבצעת בפני השטח של המים.





2 ימניות: ערברבה שעירה. שמאל מרכז: דבורת דבש על טיון דביק. משמאל: לבנין הצנון על טיון דביק. צילם: א. פיק ©

לאחר חיפושים "נועשים" מצאנו צמח אחד נדיר ומיוחד – מלוח קטן-פרחים שאותו כבר ראינו בהשתלמות הקודמת ליד עתלית, זהו צמח "עשב רע" חד-שנתי הגדל באפיק הלח ליד המעיין, דומה למלוח פושט (מקודם מלוח מפושק) אך יחידות הפרי של משולשות ומיוחדות. אנו תקווה שחמישים זוגות עיניים בהשתלמות יגלו עו מציאות מעניינות..

טבלה מספר 4 –צמחים אופייניים לעמק הארזים ועיינות-תלם, 28.10.2020

שם הצמח	משפחה	הערות
אילנתה בלוטית		
אלה א"י		
אסתר מרצעני		
ארכובית שבטבטית		
אשחר א"י		
גפן הבר		
ורד צידוני		
טיון דביק		
יבלית מצויה		
ירוקת-חמור מצויה		
כותלית יהודה		
כשות השדה		
כשות השדה		
לוענית גדולה		
מלוח קטן-פרחים		
מציץ סורי		
סולנום זיתני		
עדשת-מים קטנה		
ערברבה שעירה		
פטל קדוש		
פיקוס התאנה		
פספלון תרבותי		
קיטה רותמית		
קייצת מסולסלת		



קייצת קנדית
רוש עקוד
שומר פשוט



מימין: פרי ורד צידוני. במרכז: מלוח קטן-פרחים. משמאל: עדשת-מים קטנה. צילם: א. פיק ©

4 – סתוניות גילה, ליד צומת כביש 60

מרום טופוגרפי 767 מטר מעל פני הים

בצומת של כביש 60 החדש עם הכביש הרוחבי הראשי של שכונת גילה, בשולי המוסד הנוצרי השוכן בגבעת טנטור, מצוי מטע זיתים גדול אשר היה מעובד מזה עשרות שנים. המטע שוכן בעמק קטן שבין רכס גילה למתחם טנטור הנמצא מזרחית על קו פרשת המים הארצית ועל דרך האבות המוליכה מירושלים לבית-לחם. בעמק אדמת טרה-רוסה המעורבבת בשוליה ברדזינה בהירה עשירה בגיר. זהו בית גידול אופייני לסתוונית ירושלים – גיאופיט בעל פקעת עמוקה מאוד אשר התאימה עצמה להתמקם מתחת לעומק המחרשה הערבית. הצמח תואר לראשונה למדע על ידי פרופ. נעמי פינברון והי שכיח למדי באזור ירושלים בכל עמקי ההר בעלי אדמה גרומוסולית דשנה. באדמה זו גדלו לרוב גם מטעי שיתים ונוצרה קואבולוציה מעניינת בין העיבוד החקלאי לבין הפנולוגיה של הסתוונית; הסתוניות פורחות באוקטובר ללא עלים ללא תלות בגשם. באותה עונה חל גם חריש האדמה בין הזיתים אך המחרשה הערבית לא יכולה לעומק הפקעות. רק לאחר גשם יורה עבה מלבלבים העלים מסביב לתפרחת שקמלה.



מימין: סתוונית ירושלים. צילם: א.ש.© ימין מרכז: אגס סורי. צילם: א.ש. © שמאל מרכז: סתוונית ירושלים. צילם: א. ש. © משמאל: סתוונית התשבץ ודבורה זעירה במרכז הפרח אוספת אבקה. צילם: י. ספיר ©

סתוונית ירושלים דומה מאוד בפרחיה לסתוונית בכירה אולם העלים שונים לחלוטין: בעוד לס.בכירה רק שלושה עלים רחבים דמויי כדור בייסבול, הרי לס.ירושלים 5-8 עלים צרים וארוכים שאינם צמודים לקרקע. השנה חיפשנו את אתרי סתוונית ירושלים והתברר כי האוכלוסיות באזור הוכחדו או התמעטו מאוד; בכל עמק צורים ועד הר-הצופים לא מצאנו אפילו פרט פורח אחד. בעמק המצלבה שם היו בשנות השמונים מאוד פרחים מצאנו רק שני פרטים פורחים ! לכן הרחקנו קצת לכיוון גוש עציון ומצאנו אוכלוסיה בתוך מטע הזיתים הזנוח בשולי כביש 60 על צומת גילה. נקווה שעיריית ירושלים תפעל לשיקום אוכלוסיית סת.ירושלים בעמקים.

בין הזיתים פלשו מעט צמחי בתה ובראשם סירה קוצנית. בסלעים רשמנו כרגיל את חברת הכתלה החריפה הנמצאת עתה בסוף פריחה. צמח נדיר מאוד בירושלים, קדד אדום-פרחים, נכחד מתחנה זו אך גדל עדיין בגבעת מר-סבא. עץ גדול מלא פרי של אגס סורי השאיר בנו "טעם טוב" בעוזבנו את האתר המוזנח.



מימין: ירוקת-חמור מצויה. 2 מרכזיות: שרביטן מצוי. משמאל: קייצת מסולסלת. צילם: א. פיק ©

טבלה מספר 5 – צמחי אופייניים לתחנת סתווניות גילה ליד צומת כביש 60, 28.10.20 :

שם הצמח	משפחה	הערות
אגורה מדברית		

אגס סורי
אורן ירושלים
אחישבת ענף
אילנתה בלוטית
אספרג החורש
ברומית יפנית
חלבלוב מגובשש
חסת השבטים
יערה איטלקית
כתלה חריפה
לוטם שעיר
לוטמית ערבית
מציץ סורי
מרוות יהודה
סירה קוצנית
סתוונית ירושלים
עוזרר קוצני
פואה מצויה
פעמונית קיפחת
ציבורת ההרים
צלף קוצני
צמרנית הסלעים
קדד-אדום פרחים
קדד פינברון
קוצן קיפח
קיצנית כרתית
שום האבקנים
אגורה מדברית

5 – גן-לאומי עמק צורים (ואדי ג'וז) למרגלות הר-הצופים

רום 750 מטר מעל פני הים



מימין: עמק צורים הוא ואדי ג'וז עליון. משמאל: אלה אטלנטית. צילם: א. פיק ©

החלק העליון של "ואדי ג'וז" המפורסם , בחלק במזרחי של ירושלים המנקז את הר-הצופים בואך נחל קדרון הפך בשנים האחרונות לגן-לאומי עמק צורים. נכחדו בו עצי המייש הקדושים והעתיקים אך עדיים נשארו בינות עצי הזית מספר רב יחסית של עצי אלה אטלנטית. כנראה כל העצים הללו היו בעבר מורכבים עם "רוכב של אלת בוטנה". עם השנים וללא טיפול, השתלטה הכנה של האלה האטלנטית על נוף העץ והחלק העליון התנוון. רק אלץ בוטנה אחת "בנויה לתלפיות" נשארה בעמק ואותה נבקר; היא עמוסה עתה בפרי אשר ישמש לדומא "מעבדת שדה" ללמוד את האבולוציה של התהליך "מפרי עסיסי מופץ ציפורים (כמו באלה א"י ואלת מסטיק) אל אגוז מופץ מכרסמים ועורבני".

בשולי כרמי הזייתים נשארו חלקות חצי-טבעיות של צומח חגורת הספר: ברזיליון ענף, מרווה ריחנית, שברק מצוי, קיצנית צפופת-עלים, חוחן א"י(כאן הוא תואר למדע !) ואלקנה סמורה. לא הצלחנו למצוא את המרווה הארץ-ישראלית שאופיינית להרים גבוהים בשדרת ההר הדרומית. מינים נדירים – לא מצאנו , כנראה זהו אתגר למטיילי חוג כלנית !



מימין: עוקץ-עקרב שרוע(סכר בית-זית). ימין מרכז: עוקץ-עקרב שעיר. שמאל מרכז: עוקץ-עקרב אירופי. משמאל: עוזרר קוצני. צילם: א. פיק ©

שם הצמח	**משפחה**	**הערות**
אילנתה בלוטית		
אלה אטלנטית		
אלקנה סמורה		
אלת הבוטנה		
אספסת תרבותית		



בוצין סיני
גלונית מצויה
זוטא לבנה
חוחן א"י
חוטמית זיפנית
חצב מצוי
טיון דביק
מרווה ריחנית
נפית כפופה
עוזרר קוצני
עכנאי שרוע
פרע מסולסל
קיטה רותמית
קיצנית צפופת-עלים
קיקיון מצוי
שברק מצוי
שברק קוצני
שיכרון זהוב
שקד מצוי

ראינו מספר פרפרים לא קטן בעמק צורים ובשטחים המוארים בתחנות הקודמות. משפחת הפרפרים השכיחה ביותר בסוף הקיץ ובמיוחד בין סלעים וצל קירות הרי היא משפחת הסטיריות לעליה פרק מיוחד:



מימין: פרי אלת הבוטנה. במרכז: עמק צורים. משמאל: אלה אטלנטית. צילם: א. פיק ©



מימין: שיעור בצל אלה אטלנטית בעמק צורים. ימין מרכז: פרי אלה ארץ-ישראלית. שמאל מרכז: חוחן ארץ-ישראלי. משמאל: עפעפית שרועה. צילם: א. פיק ©

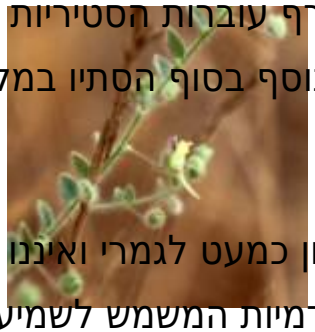
על פרפרי משפחת הסטיריות

אין פרפר שראוי יותר לכתוב עליו בעונה זו של השנה מאשר סטיריות. סטיריות הם משפחת פרפרים הקרובה למשפחת הנימפיות המונה כ-2,000 מינים ובישראל מיוצגת על ידי 15 מינים שונים.

בסוף הקיץ ובמשך הסתיו, כאשר מספר הפרפרים המעופפים הולך ומתמעט, הסטיריות הן מהפרפרים האחרונים הממשיכים להתעופף. רוב הסטיריות הן חובבות צל ומרבות להסתתר בחורש או בחגווי סלעים. הצבע האופייני לרוב הסטיריות הוא חום-אדמה או אפור, מקושט ב"עיניים" בולטות בעיקר בצד החיצוני של הכנפיים ולרוב גם בפנימי, שתפקידם הפחדת טורפים. חלקם מנומרים גם בכתמים צהובים או כתומים. ההסוואה שלהם פשוט נפלאה: הפרפר ינחת על סלע או פיסת קרקע התואמת להפליא את צבעיו, יסגור כנפיים ופשוט יעלם.

הזכרים לרוב קטנים מהנקבות, צבעיהם כהים יותר, והם נבדלים מהנקבות בכתם כהה בכנף הקידמית המפריש פרומוני מין המושכים את הנקבות.

זחלי סטיריות ניזונים מפונדקאים עשבוניים במשך הלילה. צבעם ירוק או חום אפור ובקצה האחורי יש שתי בליטות בדומה לזנב סנוניות. את תרדמת החורף עוברות הסטיריות בצורת זחל צעיר, לפני נשל ראשון. סטיריות רבות לוקחות פסק זמן נוסף בסוף הסתיו במקום מסתור לפני הטלת הביצים.



עוד שני מאפיינים של סטיריות: זוג הרגליים הקדמי שלהם מנוון כמעט לגמרי ואיננו שימושי. בנוסף, יש לסטיריות מעין "וריד" מעובה בקדמת הכנפיים הקדמיות המשמש לשמיעת

צלילים נמוכים ומתחבר לאוזן שבראשם.



מימין: סטירית אנטולית. צילם: ע. ריכטר © ימין מרכז: סטירית מנומרת. צילם: ע. ריכטר © שמאל מרכז: סטירית טלואה. צילם: ס. טלל © משמאל: סטירית הטבעת. צילם: ע. בן-יהודה©



מימין: אספסת תרבותית. ימין מרכז: סולונום החדק. שמאל מרכז: כחליל האספסת. משמאל: כחליל השברק. צילם: א. פיק ©

ספרות:

אביעם מ ושמידע א 2016 הצומח של גבעת יודפת העתיקה, שדה החצבים Drimia ועצי הלבנה הרפואי Styrax officinalis. כתב-עת כלנית, מספר 3. .
https://www.kalanit.org.il/yodfat

אביעם מ ושמידע א 2016 חצבי תל-יודפת: שדה החצבים הגדול בישראל? . "חדשות בוטניות": כתב-עת כלנית, מספר 3. https://www.kalanit.org.il/tel-yodfat

ארז מ ושמידע א 2019 החצב drimia maritima התחיל לפרוח והקיץ בעיצומו. "חדשות בוטניות": כתב-עת כלנית, מספר 6.
https://www.kalanit.org.il/drimia_maritima_august_2019

פרידמן ע גולן ע ושמידע א 2014 אתר חדש של חלמוניות Sternbergia clusiana נחל שילה עילי. כתב-עת כלנית, מספר 1.
https://www.kalanit.org.il/nahal-shilo-ili-reserve-new-site-of-sternbergia-clu/siana

צור י 2020 ריקוד החצב – כיצד החצב צומח ופורח? כתב עת "כלנית" מספר 7.

שמידע א 2002 המייש של מר-אליאס. "טבע הדברים" מס' 77 עמ' 46-47.

שמידע א 2014 סיכום השתלמות כלנית לספר בנימין ויהודה 2014 כתב-עת כלנית, מספר 1.

שמידע א 2015 הגיאופיטים פורחי הסתיו בישראל ושוק ההאבקה הסתווי. כתב-עת כלנית, מספר 2.

שמידע א ופרגמן-ספיר א 2015 הסוג חלמונית Sternbergia בעולם ובישראל – סיסטמטיקה, ביוגיאוגרפיה ואקולוגיה. כלנית 2.
https://www.kalanit.org.il/sternbergia-in-israel-and-world

שמידע א 2015 מבשרי הגשם, במדור המלצה לטיול בהר-גילה, בעיתון "על ההר" רבעון הר-גילה, גיליון 10, עמוד 7-9.

שמידע א ותור י 2018 האם חרוב Ceratonia siliqua דו-מיני גדל בר בישראל? כתב-עת כלנית, מספר 5.

שמידע א 2016-א, פריחת החרוב: מדוע חרוב Ceratonia siliqua זכר פורח מוקדם מהנקבה ? "חדשות בוטניות" כתב-עת כלנית, מספר 2
/https://www.kalanit.org.il/ceratonia-news

שמידע א 2016-ב חרוב מצוי Ceratonia siliqua – פורח בחבל הים-תיכוני. (נובמבר 2016). "פורחים עכשיו": כתב-עת כלנית, מספר 2
/https://www.kalanit.org.il/ceratonia-siliqua-nov-16

שמידע א 2016 אחילוף קטן Biarum bovei פורח בהרי יהודה. "חדשות בוטניות": כתב-עת כלנית, מספר 3.

https://www.kalanit.org.il/biarum-bovei

שמידע א 2014 על האחילוף: Biarum הסוג והמינים הגדלים בישראל וסביבותיה, כתב-עת כלנית, מספר 1.

שמידע א 2017 אספרג החורש Asparagus aphyllus – פורח בחבל הים-תיכוני (אוקטובר 2017). כתב-עת כלנית, מספר 4.
https://www.kalanit.org.il/asparagus-aphyllus-10-17

שמידע א 2017 כתלה חריפה – פורחת בסלעים בחבל הים תיכוני ובהר הנגב (נובמבר 2017). כתב-עת כלנית, מספר 4.
https://www.kalanit.org.il/chiliadenus-iphionoides-nov-2017

שמידע א 2018 חצבים Drimia maritima ראשונים החלו לפרוח בחרמון ובהרי אדום – רמז לסוף הקיץ ובוא הסתיו? . "חדשות בוטניות": כתב-עת כלנית, מספר 5.
https://www.kalanit.org.il/drimia-15-7-2018

שמידע א 2018 סיכום השתלמות גיאופיטים בגולן, נובמבר 2018. כתב-עת כלנית, מספר 5.

———————————————————————

Suchorukow AP 2006 Zur Systematik und Chorologie der in Russland und benachbarten Staaten (in den Grenzen der ehemaligen UdSSR) vorkommenden Atriplex-Arten (Chenopodiaceae). Ann. Naturhist. Mus. Wien 108B: 307-420.

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

לציטוט: שמידע א ופיק א 2020 סיכום השתלמות חוג כלנית להרי-ירושלים, סתיו 2020, כתב עת "כלנית" 7.

==========